

İSTANBUL ŞEHRİNİN KURULUŞU VE İSİMLERİ

Dr. AFİF ERZEN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İlkçağ Tarihi Doçenti

Çanakkale Boğazı gibi İstanbul Boğazı da doğu - batı istikame-
tinde hemen hiçbir devirde kavimlerin bir taraftan diğer tarafa
geçişine büyük bir mani teşkil etmemiştir ¹. Truva'nın M.ö. 3. bin
başına tarihlenen ilk esas kültürünün hemen aynıının Gelibolu yarım-
adasında görülmesi ve hattâ bu kültürün Halkidike yarımadasına
kadar sahil bölgesi boyunca yayılmış olmasına ² mukabil aynı dev-
reye ait olup Frigya-Bitinya sahasında elde edilen buluntular (De-
mirci Höyük) Balkan memleketleri kültürlerinin de bazan Ana-
dolu'nun kuzey - batı kısmına nüfuz etmiş olduklarını açıklamak-
dadır ³. Bu durum bize prehistorik çağların belki de ilk devresinden
itibaren insanların en iptidâî vasıtalarla bile Boğazları geçmiş olduk-
larını göstermekle kalmamakta, aynı zamanda İstanbul bölgesinin
insanlık tarihinin başlangıcından beri iskân edilmiş olduğunu da
anlatmaktadır ⁴. Filhakika, İstanbul bölgesinde prehistorik bulun-
tular çokdan beri elde edilmiş olmakla beraber, iskân yerleri de tesbit
edilmiştir. J. Miliopulos'un birinci dünya harbi sırasında Kadıköy
ve Pendik civarında keşfetmiş olduğu prehistorik iskân yerleri hak-
kında sonraları başka âlimler de meşgul olmuşlar ve en esaslı araş-
tırmayı 1939 senesinden beri K. Bittel yapmıştır ⁵. Pendik'in güney-
doğusunda bulunan iskân yeri, elde edilen buluntulara göre Eskitaş

¹ Bk. Robert Mayer, Byzantion, Constantinupolis, İstanbul, Eine genetische Stadtgeographie (Akademi der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 71. Band, 3. Abhandlung) Wien und Leipzig 1943, s. 131; K. Bittel, Kleinasiat. Studien (Istanbuler Mitteilungen Herausgeg. v.d. Abt. Ist. d. Arch. Inst. des Deutschen Reiches, Heft 5) İstanbul, 1942, s. 69.

² Bk. R. Mayer, ayn. esr. y. Krşl. K. Bittel, Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens, 2. Aufl. Tübingen, 1950, s. 31.

³ K. Bittel, Vor-und Frühgesch. Kleinas. s. 34-35.

⁴ Bk. R. Mayer, ayn. esr. s. 131; K. Bittel, Kleinasiat. Stud. s. 69, bilhassa s. 168 ve bu sayfaya ait s. 210 daki ilâve.

⁵ Bk. K. Bittel, Kleinasiat. Stud. s. 164 vdd. ve notlardaki eserler.

devrinin Chelléen sârhâsına aittir⁶. İçerenköyü'nün güneyindeki tarlalarda yapılan toprak üstü araştırmalarda bulunan keramik parçaları ve çakmak taşı âletler bu civarda da bir prehistorik iskân yerinin mevcudiyetine delâlet etmektedir⁷.

Kadıköy'ünde Murat efendi köşkü civarında bugün Fikirtepe denilen mevkide ve yöresindeki tarla ve bahçelerde birçok eski kültür kalıntılarına tesadüf edilmiştir ki, K. Bittel'e göre burasının Miliopulos ve Dr. Mordtmann tarafından zikredilen buluntu yeri olmasında şüphe yoktur⁸. K. Bittel 1939—41 arasında yaptığı toprak üstü araştırmalar neticesinde elde edilen buluntuları tetkikinde, bu eserlerin eski Anadolu'nun diğer yerlerinde tesadüf edilen keramikden ayrıldığını ve garbî Bitinya'nın İstanbul cihetile birlikte kendine mahsus bir kültür bölgesi teşkil etmesinin muhtemel olduğunu ifade etmişti⁹. Gerek Miliopulos koleksiyonundaki eserleri, gerekse diğerlerini erken bronz devrine tarihlenen müellif, Fikirtepe'nin Kalchedon Grek kolon'sinden önce Kadıköy bölgesinin en eski iskân yeri olduğu neticesine varmıştı¹⁰. Uzun senelerden beri memleketimizde bulunan ve eski Anadolu tarih ve arkeolojisi hakkında çok kıymetli eserler vermiş olan İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. K. Bittel'in başkanlığında iki seneden beri Fikirtepe'de hafriyat yapılmaktadır (Bk. Harita 1, prehistorik iskân yeri). Kendisinden ricam üzerine Prof. Bittel, Fikirtepe hafriyatının mühim neticelerini bana yazılı olarak bildirmek lûtfunda bulundu. Hafirin verdiği yazılı malûmata göre¹¹ "prehistorik iskân yeri Kurbağalıdere üstünde alçak bir sırt üzerindedir. Bu sırtın güneye müteveccih yamacını işgal etmekte olduğu için çok uzun bir şekil göstermektedir. Bu hususî durum kuzey rüzgârlarına karşı korunmak amacile izah olunabilir. Kalamış koyunun eski zamanlarda bugünkünden çok daha fazla karaya girmiş olması ihtimal dahilindedir. Hattâ prehistorik iskân yerinin yakınına kadar

⁶ Bk. K. Bittel, AA. 1941, 277 vd.; Kleinasiat. Stud. 164 vd.; Grundzüge. s. 13.

⁷ Bk. K. Bittel, Kleinasiat. Stud. s. 165.

⁸ Bk. ayn. müel. ayn. esr. s. 166.

⁹ Bk. ayn. müel. ayn. esr. s. 167, bilhassa s. 163.

¹⁰ Bk. ayn. müel. ayn. esr. s. 169 vd.

¹¹ Tırnak içine alınan kısım Prof. K. Bittel'in 12 Temmuz 1954 tarihli bana vermiş olduğu yazısından iktibas edilmiştir.

uzanmış bulunması mümkündür. İskân yerinde taş yapı olmadığı gibi kerpicin de meçhul bulunduğu anlaşılıyor. Buna mukabil ocakların yapılmasında balçık, kil kullanılmıştır. Şimdiye kadar sarfedilen mesaiye rağmen, tam bir plân elde edilememişse de meskenlerin büyük kısmının ahşaptan inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Bk. Res. 1). Küçük buluntular arasında pek çok miktarda bulunmuş olan keramik en başda gelmekte olup şekil ve tezyinat bakımından şimdiye kadar gerek Anadolu gerekse güney Avrupa'nın hiçbir buluntu yerinde malûm olmayan hususî bir nevi göstermektedir. Bu keramik umumiyetle ahenksiz kombinasyonlardan dolayı, bizce meçhul örneklerle tabi olabilirler. Tezyinat bazı orijinallik göstermekle beraber çok basit motifler arz etmektedir. Çakmak taşı, taş ve kemik âletler burada nisbeten eski bir iskânın mevcudiyetine dair kuvvetli bir intiba yaratmaktadır. Esas iskân sahasında bazı mezarlar ve hocker tarzındaki mezarlar bulunmuştur.

Hafriyat esnasında bulunmuş olan hayvan bakiyelerinin tetkiki, sayı itibariyle av hayvanlarının ehlî hayvanlardan daha fazla olduğu neticesini vermiştir. Av hayvanlarından sonra geyik ve yabani sığır gelmektedir. Ehlî köpeğe dair pek az bakiyenin bulunmuş olması şayanı dikkattir.

Bütün hususiyetler bu iskânın Truva I'den daha eski, hattâ muhtemelen bir hayli eski olduğuna katî şekilde delâlet etmektedir. Mekân bakımından oldukça uzak olmasına rağmen Truva I'e nisbet edilmesi gayri kabili içtinaptır. Zira şimdiye kadar bütün kuzey batı Anadolu'da Truva yegâne mukayese imkânı bahşeden istasyondur. Denilebilir ki, Fikirtepe iskân yeri en aşağı M.ö. 4. binin sonu ile 3. binin başındaki dönüm safhasına ait olmalıdır. Bitinya'nın yahut Trakya'nın da daha geniş kısımlarını ihtiva eden bir medeniyetin burada bahis mevzuu olup olmadığı hakkında şimdilik birşey söylenemez. Kısa bir müddet önce Yalova'da bulunmuş olan keramik ve çanak-çömlek parçalarıyla Fikirtepe keramiği arasında uzak bir akrabalık mevcutsa da, Yalova buluntuları henüz kâfi derecede mebzul olmadığından bu hususda katî hiçbir hüküm verilemez. Şunu da belirtmelidir ki, Truva hafiri Prof. C. W. Blegen, 1953 ilkbaharında Fikirtepe buluntularını görmüş ve aynı suretle Truva malzemesi üzerindeki fevkalâde bilgisine istinaden Fikirtepe'nin Truva I'den daha eski olması lâzım geldiği hükmüne varmıştır".

Bugünkü inşaat faaliyeti gözönünde tutulacak olursa, böyle bir prehistorik iskân yerinin henüz bozulmadan ele geçmesi ve büyük bir otorite olan Prof. Bittel tarafından son derece dikkat ve itina ile harfedilmiş olması gerek İstanbul'un tarihi gerekse ilim dünyası için ciddi bir şans eseri olmuştur. Prof. Bittel'in lûtfetmiş olduğu malûmattan ise şu tarihî neticeleri çıkarmak mümkündür :

1— Fikirtepe'deki prehistorik iskân yerinde elde edilen buluntular Truva I'den daha eski M.ö. 4. bine çıkan kuzey-batı Anadolu'da en eski mahallî bir kültürün mevcudiyetini ortaya koymuştur.

2— Keramiğin gerek şekil gerekse dekor bakımından Anadolu'da ve güney-doğu Avrupa'da şimdiye kadar malûm hiçbir kültürle münasebet arz etmeyip tamamen yerli ve kendine mahsus bir nevi göstermesi, bu kültürü meydana getiren insanların da herhangi bir göçle buraya gelmemiş olduklarını izah eder. Ancak Yalova buluntularıyla uzak da olsa, bir benzerliğin mevcudiyeti bu kültürün menşeiini Avrupa'dan ziyade Anadolu'da aramak lâzım geldiğine işaret etse gerekdir ¹².

3— Avrupa ile Asya arasındaki bu kolay geçit bölgesinde Anadolu'nun en eski ve mahallî kültürünün tahrip edilmeden meydana çıkması son derece enteresan olduğu gibi, burasının müteakip devirlerde iskân edilmemiş olduğu neticesini vermektedir.

4— Her ne kadar sadece Fikirtepe buluntularına göre Bitinya yahutta Trakya'nın daha geniş kısımlarını ihtiva eden bir medeniyetin burada şimdilik bahis mevzuu olması mümkün değilse de, prehistorik devir insanların iskânına son derece elverişli bulunan, çok yakın ve geçilmesi gayet kolay olan Boğazın diğer tarafındaki İstanbul sahasının da aynı devirde iskân edilmiş olduğu kabul edilebilir (Bk. Harita 1 Res. 2). Binaenaleyh Fikirtepe buluntuları aynı zamanda İstanbul'un da iskânını M.ö. 4. bine çıkaran kıymetli maddî deliller olarak nazarı itibare alınabilir.

Esasen 1942 senesinde İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü namına Schneider tarafından Sultan Ahmet'de St. Evphemia Martyriyon'u ile Hippodrom arasında, 1939da yıkılan hapisane sahasında (Bk. Harita 1) yapılan kazıda çok sert, yeşil gri benekli taşdan bir topuz parçasına

¹² Bk. Nezih Fıratlı, Yalova'da 1952 yılında yapılan araştırma (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 1953, No. 6) s. 29 vd. Res. 22a ve b. N. Fıratlı Yalova buluntularını daha sonraki devirlere tarihlemektedir.

tesadüf edilmiştir ki, bu prehistorik parça münferid olmakla beraber İstanbul yarımadasının çok eskiden beri iskân edilmiş olduğuna dair bir delildir (Bk. Res. 3)¹³. İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan parça (kutup: 46 mm., beyzî şekilde yarısı kırık) vakıa sonraları alt üst olmuş tabakalar arasında ele geçmişse de Sarayburnu ve Akropol'ün bulunduğu yarımadanın haricinden gelmediği muhakkaktır.

Ayasofya Müzesi müdürü Muzaffer Ramazanoğlu 1945 senesinde St. İhren'in güney tarafına isabet eden bahçede, 1946 da Ayasofya'nın ve Ste İhren'in içinde sondajlar yapmış ve bu sondajları 1950 de genişletmiştir. Değerli meslekdaşımızın bize gösterdiği buluntular hakkında lûtfettiği şifahî malûmata göre sondajlar tabii kayalara kadar inmiştir. Aya İhrene'nin bugünkü zemini ile tabii kaya arasındaki derinlik azamî 1,5 m.dir. Hafir tabii kaya üzerindeki ilk tabakanın Frig tabakası olduğunu ve bir duvar bakiyesinin 1939 da Boğazköy'de meydana çıkan Frig duvarlarına teknik ve malzeme bakımından benzediğini söyledikten sonra M.ö. 13-8 inci asra ait açık düz gri, tezyinatsız Frig keramiğine de buluntular arasında pek fazla tesadüf edildiğini ilâve etmiştir¹⁴.

İkinci tabaka arkaik Yunan tabakası olup keramik arasında en enteresanı 7. asrın sonlarına yahut 6. asrın başına ait olan İon üslûbunda bir kabartma pitos parçasıdır. Bundan başka renkli ve siyah figürlü Korint, Atik üslûbunda muhtelif keramik parçaları da bulunmuştur.

Bu kazı neticesi de göstermektedir ki, sözü geçen saha M.ö. 2. binde ve onu takib eden devirlerde de daimî şekilde iskân edilmiştir.

Buna göre İstanbul şehri bölgesinin ilk sakinleri Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar ve diğerleri olmadığı gibi M.ö. 1200 senelerinde Anadolu'ya göç eden Frig'ler veya başka Trak kavimleri de olmayıp, prehistorik devirde Anadolu'nun Kuzey-batı muntıkasına has bir kültürü temsil etmiş olan insanlardır¹⁵. Ancak İstan-

¹³ Bu parçanın tarafımdan ilk defa olarak neşredilmesine müsaade eden Alman Arkeoloji Enstitüsüne ve Müdürü Prof. K. Bittel'e burada da teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

¹⁴ Hafir yaptığı enteresan kazı hakkında bizzat neşriyatta bulunacağından lûtfettiği malûmatı ancak aynen nakletmeyi uygun bulmaktayız.

¹⁵ Krşl. R. Mayer, ayn. esr. s. 131-132; K. Bittel, Kleinasiat Stud. s. 69 ve 168 vdd.

bul Boğazının her iki sahil bölgesi bu bakımdan henüz araştırılmamış olduğu gibi, muahhar devirlerde bugünkü İstanbul'un esas üç kısmını teşkil eden İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar sahalarındaki en eski kültür katları yüzyıllar boyunca yapılan inşaat ve yıkıntular dolayısıyla alt üst olmuş bulunduğundan arasına tetkik fırsatı zuhur eden temel hafriyatında bile sözü geçen kültür katlarına rastlamak artık bir şans eseri olacaktır.

M.ö. 13. yüzyılın sonlarında Balkanlardan Anadolu'ya vâki olan Frig'lerin ve diğer Trak kavimlerinin göçleri anî ve süratli bir akın şeklinde olmaktan ziyade muhtelif duraklamalar gösteren bir istilâ mahiyeti arzettiğinden bazı Frig kabilelerinin çok mühim bir köprü başı olan İstanbul yarımadasını işgalleri altında tutmuş olacakları gayet tabiidir. Nitekim, filolojik araştırmaların meydana koyduğu bazı deliller ve Ayasofya sahasında bulunmuş olan Frig keramiği bu hususa işaret etmektedir.

En eski tarihî yazılı kaynaklarda şehrimizin ilk ismi (Βυζάντιον) Byzantion olarak kaydedilmektedir. Meşhur Alman filologlarından Paul Kretschmer, Byzantion adına tahsis etmiş olduğu bir makalede¹⁶ tarihî ehemmiyetine binaen bu ismi gerek etimolojik gerekse filolojik bakımdan esaslı bir şekilde tetkik ve izah etmeye çalışmıştır. P. Kretschmer'e göre (Bk.Göst. y.) ismin teşkili bakımından Βυζάντιον'a en yakın paralel isimler Anadolu yarımadasında Frigya bölgesindeki yer adlarında bulunmaktadır ki, bunlar -ιον son ekin ihtiva eden isimler olup mülkiyet son eki -ιο- ile vücade getirilmiş şahıs adları müştaklarıdır. Meselâ: Μιδάιον Midas şehri, τατᾶς dan τατάιον, Ἄττας dan Ἄτταειον, Γόρδιος dan Γορδῖειον, Μάνης den Μανήσιον, Δασκυλος dan Δασκυλίον iştikak etmişlerdir¹⁷. Müellif aynı suretle Βυζάντιον nun Βυζαντ - şahıs ismi kökünden iştirak ettiğini ve Eponym *Byzas*'ın iskân yeri demek olduğunu ifade ederek, bu ismin en yakın paralelini İlyrce *Beuzas*, *Beusas*, *Beusantis*'de görmekte ve Βύζας ile aradaki küçük farka işaret etmektedir. Byzanz isminde Frig isim teşkili tarzının İlyrce kökle birleşmesinde dikkati çekecek bir cihet görmeyen Kretschmer -ιον ile teşkil edilen kelimelerin Frig'lerin Balkan yarım-

¹⁶ P. Kretschmer, Byzantion, εις μνήμην Σ. Λάμπρου Athene, 1933, s. 217-218.

¹⁷ Burada ancak vazih ve münakaşasız olan birkaç misal alınmıştır. Krşl. P. Kretschmer göst. yer.

adasından birlikte getirmiş olmaları lâzım geldiğini ileri sürmekte ve Friglerin mensup olduğu esas kavim Bryg'lerin ana vatanda kendi şehirlerini Βρύγιον tesmiye etmiş olduklarını söylemektedir ¹⁸. Müellif nihayet Byzanz'ın Frig göçleri sırasında Traklarla ¹⁹ birlikte bu göçe iştirak etmiş olan İlyryalıları tarafından kurulmuş bulunduğunu ve benzer birçok hallerde olduğu gibi Marmara ile Haliç arasında bugünkü Topkapısarayı tepesindeki mevcut eski iskân yerinin ismini Dor kolonistlerinin aynen almış olduklarını yazmaktadır.

Fakat W. Brandenstein, Küçük Asya'nın Greklerden önceki yer adları İndo-German lisanlarına ait olmadığından İndo-German lisanları için bir menşe olmakdan çıktığını söylemekle beraber Ege göçlerinin lisan bakımından Küçük Asya kavimleri üzerinde pek az tesir icra ettiklerini ilâve etmektedir. Müellif Friglerin İon'caya bir tesir icra etmelerinin muhtemel olduğunu zikrettikten sonra İlyryalı Dardanların - πάριον=παρις'in şehri örneğine göre - Wilusas dan* Wilion (>"Ιλιον) ve bunun gibi Taruisa> τρο-ιη'ı teşkil etmiş olmaları şayanı dikkattir, demektedir ²⁰.

Buna göre -ιον son ekinin ilâvesi Ege göçleriyle gelen İlyryalılara ait olmakla beraber ismin esas kökü Küçük Asya dillerindedir. Şu halde Βυζάντιον kelimesinde de ancak son ek Frig'lerin mülkiyet eki olarak nazarı itibare alınabilir. Bu Frig mülkiyet eki hazfedildiği takdirde geriye Βυζαντ - kalmaktadır ki, bu M.ö. 3. bine ait eski Küçük Asya yer adlarına çok benzemektedir. Brandenstein'a göre -nt-son eki protohatti diline ait olup Ege dillerine de

¹⁸ Krşl. N. Jokl. Real. Lex. d. Vorgesch. Bd. X (1927—28) Phryger, s. 146 vd.; W. Brandenstein, Kleinasiatische Ursprachen RE Suppl. VI, 1935, 166, 167. "Da die vorgriechischen ON (Ortsnamen) Kleinasiens nicht indogermanisch sind, fallen seine indogarmansichen Sprachen als ursprüngliche Quelle weg, wohl aber kommen sie als Vermittler in Betracht."; Joh. Friedrich RE XX, 1941, Phrygia (Sprache) 875, 876 ve bilhassa 877.

¹⁹ Kubitschek (Byzantion RE III, 1899, sp. 1127) Βυζιζ, Βύζηρες, Βυζαντίς ve Byzanz körfezine akan Βαρβύζης nehir ismi gibi Trak isimlerine işaret etmiş ve diğer Grek şehirlerinden de eski Trak isimlerinin malûm olduğunu ileri sürmüştür. Byzantion adının Trak menşinden geldiğini E. Oberhammer (Constantinopolis, RE. Bd. IV, 1901, sp. 964) de kabul etmiştir. Krşl. R. Mayer, ayn. esr. s. 132, Die Rassen-und Völkermischung ve notlardaki eserler.

²⁰ Bk. W. Brandenstein, Kleinasiatische Ursprachen, RE Suppl. VI, 1935, sp. 167 § s. 2, 179 §. 9.

geçmiştir ²¹. Binaenaleyh klâsik devirlerdeki Byzantion isminin esasının M.ö. 3. bin Küçük Asya dillerinden geldiği pek muhtemel olmakla beraber, kuruluşunu da muayyen bir tarihe veya malûm bir şahsa mal etmeye imkân yoktur. Burasının da yukarıda söylediğimiz sebeplerden dolayı Fikirtepe prehistorik iskân yerine muvazi olarak M.ö. 4. binin sonundan itibaren iskân edilmiş olduğunu ve adının da Anadolu'nun diğer şehirleri kadar eski yani M.ö. 3. bine çıkabileceğini kabul edebiliriz.

Bununla beraber Byzantion'un kuruluşu hakkındaki Grek efsanesi muhtelif versiyonlar halinde antik müelliflerin kayıtlarıyla bize kadar intikal etmiş olup başlıcaları şunlardır ²² :

1— Βύζας Heros Eponymos ve şehrin kurucusu addedilmekte ve Argonautların seferi zamanına tarihlendirilmektedir.

2— Βύζας yerli Nymphē Semestra'nın oğlu olup bir Trak kralıdır ve Phidaleia'nın zevcidir. Phidaleia ise Byzanz civarındaki hükümdar Barbsyios'un kızı olup babasının daveti üzerine Byzanz şehrini kurmuştur.

3— Jo efsanesinin İstanbul boğazında lokalize edilmesi neticesi olarak Io , Κέρας (Haliç) civarında Keroessa'yı doğurmuştur ki, körfez yani Haliç ismini bundan almıştır. Keroessa, Nymphē Semestra nezdinde büyümüş ve Poseidon'dan Βύζας'ı doğurmuştur ki, bu da *Byzia* kaynak perisi tarafından beslenmiş ve büyütülmüştür. Bundan başka Βύζας ve zevcesi Phidaleia'nın Traklara, İskitlere Βύζας'ın kardeşine karşı yaptıkları savaşlardan da bahsedilmektedir.

4— Zikredilenlere mukabil diğer bir versiyonda Βύζας Megaralı kolonistlerin reisidir.

Yukarıdaki efsanelere göre şehrin kurucusu Βύζας mahallî Nymphē ve hükümdarlarla sıhrî münasebeti olan bir Heros Eponymos olmakla beraber aynı zamanda bir Trak kralı da addedilmiştir. Bu durum da bize Bizantion'un Grek kolonizasyonundan önce

²¹ Bk. W. Brandenstein ayn. esr. sp. 170 vd. Krşl. Emin Bilgiç, Anadolu'nun yer adları, Belleten, C. X. sayı 39, s. 386 vd. Esasen efsaneye göre Κέρας (Haliç) ismini Io'nun kızı Keroessa'dan almıştır. Keroessa da Heros Eponymos ve şehrin kurucusu Βύζας'ı doğurmuştur. Keroessa adı M. ö.3. bine ait-ssa son ekli tam bir Eski Anadolu men'şesine götürmektedir.

²² Bk. J. Miller, Byzas, RE III, 1158-59.

meskûn olduğunu ve yerli bir hâkimiyetin mevcudiyetini anlatmaktadır. Byzas'ın şehrin kurucusu olduğu hakkındaki efsanenin çok kökleşmiş bulunduğu şundan da anlaşılmaktadır ki, bu efsanevî şahsiyet, kurucu oikist sıfatile imparatorluk devri sikkeleri üzerinde ΒΥΖΑΣ yazısı ile (hattâ imparator tasviri yerine) görülmekte ve zevcesile kendisinin heykellerinden bahs olunmaktadır²³. Oberhummer, Byzas efsanesinden dolayı ilk kuruluşu Haliç'in yukarı ucunda Barbyses ve Kydaris çaylarının munsap olduğu Semestra sunağının civarında kabul etmektedir²⁴. Robert Mayer²⁵ Byzantion'da Helenlerin gemilerini karaya çekebilmek için alçak bir kıyı olup olmadığı meselesini araştırarak, Helen gemicilerinin ve tüccarlarının ilk önce Haliç'in nihayetinde kıyının en fazla alçak ve koyun sığ olduğu yerde yerleşmiş bulunacaklarını ileri sürmektedir. Efsanenin burada meydana gelmiş olacağını, kurucu Byzas'ın mevkiin kıralı Barbysios'un kızı ile evlendiğini ve Barbyses'in Haliç'e dökülen Alibey deresi olduğunu söyleyen müellif, Haliç'in en iç kısmının rüzgârlara karşı gayet mahfuz bulunduğunu da ilâve ederek, efsanenin arkasında gerçek bir tarihî özün saklanabileceğini kaydetmektedir (Bk. Harita 1). Robert Mayer, sonraları neden ilk şehrin terk edilerek daha aşağıya nakledildiği sualini sormakda ve bu hususda muhtelif sebepler saymaktadır. Bunlar arasında, sığınmak isteyen gemiciler için mevkiin uzak olmasını, çok içeride olan bu yerin karadan kolonistlere dost olmayan Trakların taarruzlarına açık bulunmasını —ki bu koloni harplerine Byzas'ın kahramanlıkları ve Polybios'un kayıtları işaret etmektedir— şehrin inkişafı ve ticaretin artışı ile limanın gemiciler ve balıkçılar için dar gelmesini ve nihayet yarımadaının ucunda hemen izole bir durumda mâbed sahası için fevkalâde elverişli olan Akropol tepesi gibi bir mevkiin orada bulunmayışını zikretmektedir. Bununla beraber müellif ilk zamanlar henüz sün'î limanların bulunmadığı devirde küçük gemilerini sahile çekmek mecburiyetinde kalan Helenlerin burada da yani Topkapı sarayı tepesinin güneyinde sığ bir sahile malik bulunmuş olduklarını çok muhtemel addetmektedir.

Her iki müellifin ilk Grek kolonisini Haliç'in nihayetinde Alibey deresinin ağzında kabul etmelerindeki yegâne sebep bu derenin antik

²³ Bk. J. Miller, RE III, 1150; ayn. müel. eyn. yer. 1159.

²⁴ Bk. Oberhummer, RE III, 1118.

²⁵ Robert Mayer, ayn. esr. s. 46.

adının Barbyes olması ve Byzas'ın da kiral Barbysios'un kızı ile evlenmesi hakkındaki efsanedir. Bu itibarla bu mütalâanın aşağıdaki noktalarda zikredilen hususlar dolayısıyla pek kabule şayan olamayacağı kanaatindeyiz.

1— Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Grekler tarafından nakledilen bu efsane bir Grek efsanesi değil bir mahallî efsanedir. Byzas Grek kollonistlerinin başında gelen bir oikist, bir kurucu olmayıp mahallî bir hükümdardır²⁶. Binaenaleyh efsanenin Grek kolonisi ile alâkası yoktur. Halic'in nihayetinde bir iskân yeri kabul edilse dahi bu ancak yerli halka yani Greklerden önceki sekeneye ait olabilir. Efsaneden gayrı hiçbir inanılır antik kaynakta ilk Grek kolonisinin Alibey deresinin Halic'e karıştığı yerde kurulduğuna dair bir işaret mevcut olmadığı gibi şimdiye kadar hiçbir arkeolojik belgeye de tesadüf edilmemiştir. Kaldı ki sözü geçen efsanede dahi bu cihet hakkında bir vuzuh yoktur. Antik kaynaklar ancak Topkapı sarayı yarımadasını Byzantion akropolü olarak kaydetmektedirler.

2— Dere ağızlarında rüzgârlardan mahfuz meyillerde daha ziyade prehistorik devir insanları yerleşmeyi ve barınmayı uygun bulmuşlardır. Bunun pek canlı bir misalini Kurbağalıdere üstündeki Fikirtepe'de görmekteyiz. Buna mukabil Grekler kolonilerini ekseriya çifte limana sahip yarımada üzerinde hâkim tepelerde kurmayı tercih etmişlerdir. Zira denize bağlı olan Grekler etrafa hâkim ve kolayca tahkim edilebilen noktaları seçmek mecburiyetinde idiler. Buna misal olmak üzere Kyzikos, Kalchedon (Kadıköy), İnebolu ve Sinop'u zikretmek kâfidir. Byzantion yani bugünkü Topkapı sarayı yarımadası da bunlardan biridir (Bk. Res. 2 ve 4).

3— Filhakika bugünkü limandaki rıhtımlar eski sahil vaziyeti hakkında bir fikir edinmemize manidir. Bununla beraber eskiden denizin bugünkü Sirkeci garı hizasına kadar devam etmiş olduğu tahmin olunmaktadır. Bugünkü limanın durumu gözönünde tutulursa gemilerin çekilmesine mani olan yüksekçe sahillerin eskiden de mevcut olduğu pek kabul edilemez. Kaldı ki bizzat müellif de Saray yarımadasının güneyinde de sığ bir sahilin mevcudiyetini kabul etmiştir. Sirkeci cihetinde sahilin sığılığı bugünkü araba vapuru iskelesi civarında bile müşahede edilmektedir. Binaenaleyh gemilerin

²⁶ Bk. Joseph Karst, Die Vorgeschichtlichen Mittelmeervölker, Heidelberg, 1931, s. 474 vd.

karaya çekilmesine yarayan sığ bir sahili ve bir şehir için icabeden en mükemmel vasıfları nefsinde toplamış bir mevkii bırakıp Halic'in sonuna gidilmiş olduğunu kabul etmek doğru olmasa gerekir ²⁷. İstanbul yarımadasının müstesna mevkiinin kolonizasyon devrinden itibaren anlaşılmiş olduğunu Herodot'daki meşhur kayıttan (Herodot. IV, 144) yani Kadıköylülerin körlükle ithamından da istidlâl etmekteyiz. Ksenofon'da (Anab. VI, 4) bir şehir için Byzantion'un icabeden şartları nefsinde birleştirmiş olduğunu zikretmetedir. Bundan başka Byzantion'un Grekler tarafından kolonize edilmesinden (M.ö. 660/59) ²⁸ kısa bir müddet sonra Greklerin Karadeniz'e açılarak birçok koloni kurmuş olmaları onların gemicilikde o devirde ne kadar tekâmül ettiklerine açık bir delildir ²⁹. Binaenlaleyh gemicilikde Karadeniz sahillerini kolonize edecek kadar tekâmül göstermiş olan Greklerin rüzgârlardan korunabilmek için Halic'in sonundaki Alibey derefi mevkiini seçmiş olmaları mânasız görülmektedir.

4—Prehistorik devirde akropol'ün iskân edilmiş olduğuna dair münferit de olsa bir belgemiz olduğu gibi daha sonraki Frig ve arkaik devrine ait de arkeolojik kalıntılar mevcuttur ³⁰. Bu noktaların mütalâasından da anlaşılacağı üzere M.ö. 3. binin başından itibaren iskân edilen İstanbul yarımadası Greklerin kurdukları bir şehir olmamakla beraber, ilk Grek kolonistleri de Halic'in müntehasında değil Topkapı sarayı tepesinde yerleşmişlerdir.

²⁷ Şehrin mevkii hakkında Bk. Oberhummer, Byzantion RE III, 1 (1897) sp. 1116 vd.; R. Mayer, ayn. esr. s. 216 vd. Harita I, Res. II ve IV.

²⁸ H. Merle, Die geschichte der Staedte Byzantion und Kalchedon von ihrer Gründung bis zum Eingreifen der Römer in die Velrhaeldnisse des Ostens (Diss. Kiel, 1916) s. 5 vd.; K. Hanell, Megarische Studien, 1934, s. 123 vdd., 134 vdd.; Kubitschek, RE III, 1 s. 1127.

²⁹ J. Beloch, Griech. Gesch. I, 1, 2. Aufl. s. 258; krşl. Miltner, Die erste Milesische Kolonisation im Südpontus (Anatolian Studies 1933) s. 191 vd., bilhassa 194 vd. Carpenter, Reyes, The Greek Penetration of the Black Sea. A.J.A. 1948, vol LII. no. I, s.1-10.

³⁰ M.Ramazanoğlu'nun verdiği malûmat bk. burada s.135; Topkapı sarayının ikinci avlusunda 1937 de Türk Tarih Kurumu namına Aziz Ogan ve Prof. Arif Müfid Mansel tarafından yapılan kazıda da aşağı tabakalarda toprak ve mo-ozla karışık bir halde protokorinth keramik parçaları bulmuştur. Ana toprağa kadar inilmişse de daha eski devir eserlerine tesadüf edilmemiştir (Bk. Aziz Ogan, Topkapı Sarayı hafriyatı, Belleten, cilt IV, sayı 16, 1940, s. 220, Lev. LXXIII, Res. 2 - 3).

Her ne kadar Byzantion'un doğrudan doğruya ve yalnız Megaralılar tarafından kolonize edilmiş olduğuna dair katî delillerimiz olmadığı gibi, ilk iskânın da onlarca vücade getirilmediğini bilmekte isek de antik devirdeki şehir (polis) karakterindeki iskânı Grekler devrine götürmek icabeder ³¹. Antik kaynaklarımıza göre Grekler tarafından Byzantion M.ö. 660/59 senesinde kolonize edilmiştir ³². İlkçağ tarihçilerinden ilk defa olarak Herodot'un eserinde (IV, 83) büyük Darius'un M.ö. 513 de İskitlere karşı yaptığı seferde ordusu ile birlikte İstanbul Boğazını geçerken Βυζάντιον ismile bu şehirden bahsedilmektedir. Bu tarihten önce tam mânasile surlarla çevrili olan şehrin mevcudiyetine muhakkak nazariyle bakılabilir ³³ (Bk. Harita 1 krşl. Res 4). Zira Darius akamete duçar olan seferinden dönüşte Byzans üzerinden geçmekten çekinmiş ve Çanak-kale Boğazını tercih etmiştir ³⁴. Zaten ctraftaki yerli halkla ve bilhassa Traklarla mücadele etmek mecburiyetinde kalan Grek kolonistleri de şehri kuruluşundan bir müddet sonra surlarla tahkim etmek mecburiyetinde kalmışlardır (Bk. Not 33 deki eserler).

Byzantion ismi M.ö. 3. bine gitmekle beraber esas tarihî devirlerde de sözü geçen mevkiideki ³⁵ şehrin adı olarak antik kaynaklarda

³¹ Bk. Oberhummer RE III, sp. 1118 vdd.; Kubitschek ayn. esr. III, sp. 1127 vdd.; H. Merle, ayn. esr. s. 5 vdd.; K. Hanell ayn. esr. s. 123 vdd.; R. Mayer, ayn. esr. s. 132. Merle (ayn. esr. s. 6 vd.) Byzantionun Megaralıların başkanlığı altında Peloponesli Greklerin müştereken (Argos, Korint, Arkadyalılar) kolonize ettiklerini kabul ediyor. K. Hanell ise (ayn. esr. s. 123 vdd. bilhassa 134, 136) Megaralıların Kalchedondan, mevkiin ehemmiyetini anlıyarak ana vatandan başka kolonistler de celbetmek suretiyle, Byzantionu kurmuş olduklarını söylemektedir. Krşl. J. Miller, Ist Byzanz eine megarische Colonie? Philologus, Bd. 56, 1897, s. 326-333.

³² Eusep. vers. Arm. Abr. 1357=Olymp. 30,1 =660/59; Hieron. Abr. 1359 =Olymp. 30,3=658/57. Merle (ayn. esr. s. 5)yuvarlak olarak M.ö. 660 yılını kabul ediyor. Krşl. K. Hannel, ayn. esr. s. 126. Biz kolonize tarihi için diğer teyid edici kaynaklardan dolayı M.ö. 660/59 u kabul taraftarıyız. Bk. Kubitschek, Byzantion RE III sp. 1127; Beloch, Griech. Geschic. I, 1, 2. Aufl. s. 257.

³³ Oberhummer ayn. esr. sp. 1120; Kubitschek, ayn. yer. 1130; Merle ayn. esr. s. 10; Burada not 35 ve 36.

³⁴ Bk. H. Merle, ayn. esr. s. 11 vdd.

³⁵ Antik çağdaki tarihî Byzantion şehri ancak saray tepesi ile etrafındaki yamaçların dahil olduğu bir sahadan ibaretti. Garpdeki vadi ile karşı meyli, bugünkü Ayasofya ve önündeki meydanı da ihtiva etmiş olması muhtemeldir. Bk. Oberhummer, RE III, 1118; R. Mayer, Byzantion, Constantinopolis, İstanbul s. 72, e) das Hellenische Byzantion; Harita I; Kşl. Res 4.

geçmektedir ³⁶. Bütün ilkçağ tarihi boyunca, Doğu Roma imparatorluğunun kuruluşuna kadar şehir Byzantion ismini taşımıştır.

Th. Preger Konstantinopol'in kuruluşu ³⁷ hakkında yazmış olduğu ilk makalesinde Konstantin'in 325 senesinin Temmuz yahut Ağustosunda Byzans'ı muhteşem binalarla süslemeye başladığını ancak 26 Kasım 328'de astronomların da davetile surların genişletilmesi için merasimle temel atıldığını, fakat asıl imparatorluk baş şehri, Konstantinopolis olarak 330 senesinin 11 Mayıs pazartesi gününde takdis edildiğini ve bu tarihin kronist ve tarihçilerin şehadeti ile sabit olduğunu ifade etmektedir. Preger, aynı mevzuda kaleme aldığı ikinci bir makalesinde ise Crispus ve Fausta'ya ait sikke üzerindeki CONS damga yazısından dolayı Byzans'ın daha 326'dan önce isminin Konstantinopolis'e tahavvül etmiş olduğunu yazmaktadır ³⁸. Müellif 324 sonunda yahut 325'de vukua gelen harplar dolayısıyla (Üsküdar yakınında Licinius'a karşı yapılan muharebede) Byzans çok müteessir olduğundan şehrin isminin değiştirilmesi ve yeniden kuruluşu ihtişamlı bir zafer hâtırası manzarasını arzetmediği gibi, imparatorun henüz o tarihte Byzans'ı ikinci payitaht yapmayı düşünmediğini ancak 328 senesinde eyâlet şehri Konstantinopolis'i fevkalâde coğrafî mevkiinden dolayı imparatorluk şehri haline koymaya karar verdiğini ileri sürmektedir. Preger'e göre 20 Kasım 328'de Byzans'ın imparatorluk şehri olması resmen başlamıştır ve on dokuz ay sonra 11 Mayıs 330'da ise *γενέθια* yani sadece *Konstantinopolis* şehrinin kuruluş günü değil, aynı zamanda ikinci imparatorluk şehrinin *Nova Roma*'nın kuruluş şenlikleri tesit edilmiştir. Preger'in diğer belgelerle de teyid etmeğe muvaffak olduğu bu kronoloji ³⁹ diğer âlimler tarafından da kabul edilmiştir. M.s. 3. asrın başından itibaren inkıraz halinde bulunan Byzantion şehrini Konstantin, Konstantinopolis *Κωνσταντινούπολις* ismile imparatorluk baş şehri seviyesine yükseltmekle şehir dünya tarihinde büyük ehemmiyet

³⁶ Herodot, IV, 87, 144; V, 103; VI, 5, 26, 33, 103; IX, 89. Thukydides, I, 94, 115, 117, 128-131; II, 97; VIII, 80. Xenophon, Anab. VI, 4. Diod. IV, 49. Strabo. VII, pg. 322. Tacitus, Annal. XII, c. 63. Polybios, IV, 38, 43, 44, 45.

³⁷ Th. Preger, Das Gründungsdatum von konstantinopel, Hermes, XXXVI (1901) 336 vdd.

³⁸ Th. Preger, Nochmal die Gründung Konstantinopels Hermes Bd. XXXVII (1902) 316 vdd.

³⁹ Bk. Preger, Hermes, Bd. XXXVII, 318. Krşl. Ernst Kornemann, Römische Geschichte Bd. II (1939) s. 422.

kazandığı gibi, imparator da hakikaten dehâsını göstermiş oldu. Gerçekden ikinci imparatorluk şehrinin burada binası yahutta imparatorluk merkezinin Byzans'a nakli şehir için de bir kuruluştur. Filhakika şehrin sahası eski Byzans'ın dört misline çıkarıldığı gibi (Bk. Harita 1) tam mânasile Roma örnek tutulmak suretile Lâtince resmî dil olarak muhafaza olundu. Bundan başka şehre vergi ve ticarî imtiyazlar (Ius Italicum) bahş olunmakla beraber, Roma'dan nakledilen yüksek ailelerden müteşekkil bir senato teşkil edildiği gibi, Küçük Asya'dan ve diğer bölgelerden bir takım ileri gelen aileler baş şehre celbedilerek burada iskâna mecbur tutuldular. Buna ilâveten memurlar, subaylar, tacirler, sanatkâr ve âlimler ve nihayet devlet tarafından parasız işe ve eğlencelere nail olan bir pleb kitlesi yeni Roma'nın eski Roma ile rekabete giriştiğini gösteriyordu. Azametli surlarla çevrilen şehir ise Yunanistan'dan talan edilen her nevi sanat eşyasile müzeyyen, ihtişamlı binalarla dolmaya başladı ⁴⁰.

Konstantin'in Bosporos'da imparatorluğun merkezi olarak Nova Roma'yı kurması gerek iç ve gerekse dış politika bakımından son derece isabetli olmuşdu. Zira yüzlerce seneden beri Roma imparatorluğu için Balkan yarım adası İtalya'dan daha mühim roller oynamakta idi. En iyi asker ve imparatorları Balkan yarım adası temin etmekte idi. Trakya yarımadasının doğusunda, İstanbul yarımadasının ucunda kurulan yeni imparatorluk merkezi devrin geopolitik zaruretlerinin bir icabı olduğu gibi 226 senesinden beri daimî surette iki cephede harp yapmakta olan imparatorluk için de yerinde bir hareketti. Avrupa ile Asya'nın âdeta biribirine kavuştuğu noktada, en mühim boğazın müntehasında, kara ve deniz yollarının telâkisinde hâkim bir mevkide kâin olan yeni imparatorluk merkezi, iki büyük tehlike bölgesi teşkil eden Fırat ile aşağı Tuna arasında tam merkezde olması dolayısıyla her iki kültür dünyasının aracılığı rolünü de üzerine almış bulunuyordu ⁴¹.

Esasen Byzans şehrinin halkı muhtelif etnik unsurlardan müteşekkil olduğu gibi imparatorluğun ikinci baş şehri olduğu sıralarda ancak küçük bir kısım, Greklerin ahfadı olarak nazarı

⁴⁰ Bk. Ernst kornemann ayn. esr. Bd. II s. 422 vd. Krşl. R. Mayer, ayn. esr. s. 133 vdd.; E. Gerland, Byzantion und die Gründung der Stadt Konstantinopel, Byzantinisch-Neugriechisches Jahrb., 10, 1933-34, s. 93-105, bilhassa s. 100 vdd.

⁴¹ Bk. E. Kornemann ayn. esr. s. 423; krşl. R. Mayer, ayn. esr. s. 2 vd.

itibare alınabilir ⁴². Resmen şehrin isminin Constantinopolis'e tahavvülünden sonra ise artık aslında da mevcut olmayan bir Byzans milletinden, bir Byzans şehri yahutta bir Bizans devletinin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Zira Byzantion'un yerine ismile birlikte Doğu Roma imparatorluğunun merkezi olan Constantinopolis, Constantin şehri, kaim olmuştur. Her ne kadar bazı Grekçe yazan müellifler κωνσταντινούπολις yanında Βυζάντιον ve şehrin sakinleri için Ῥωμαῖοι ile birlikte Βυζάντιοι tâbirini kullanmışlarsa da resmî hayatın her sahasında ve tarihî vesikalarda müteakip devirlerde daima Κωνσταντινούπολις, Κωνσταντινούπολις arasına kısaca ἡ Κωνσταντίου şekli baki kalmıştır ⁴³. Eski ismin ve eski tâbirin derhal halkın dilinden sökülüp atılamıyacağı gayet tabiidir. Nitekim Eskiçağın Helen tâbirine mukabil Doğu Roma imparatorluğunun Grekçe konuşan tebasına Ῥωμαῖος denilmesi onların bugüne kadar Rum ismi altında anılmalarına sebep olmuştur. Bizim dilimizdeki Yunan ve Yunanistan sözü eski Greklerin en büyük kabilelerinden biri olan İon = Ἴων isminin bütün diğer Greklere teşmil edilmiş olmasile izah edilebilir. Esasen Eskiçağda Asurlular da ilk defa İonlarla temas gelmiş olduklarından Asur vesikalarında Grekler Jawani yahut İamâni olarak geçmektedir ⁴⁴. Buna göre türkçedeki Yunan kelimesi ihtimalki bilvasıta bu eski şark ananesine dayanmaktadır ⁴⁵.

Nova Roma şeklinde Roma isminin İstanbul'a da verilmesi neticesinde şark milletleri ilk önce doğu Roma imparatorluğuna, sonraları ise umumiyetle batı ülkelerine *Rum* memleketleri demişlerdir. Anadolu Selçuklularına *Rum Selçukluları* denilmesini ve Erzurum isminin (Arzan al-Rûm) Arapça şeklini zikretmek bu hususu açıklatmaya kâfidir. Türklerin Avrupa'ya geçişinden itibaren ise *Rum*

⁴² Bk. R. Mayer, aynı. esr. s. 132 vd.

⁴³ Her ne kadar şehre, Nova Roma, Νέα Ῥώμη, δευτέρα Ῥώμη, Βυζαντιὰς Ῥώμη, ἡ ἑϕῶ Ῥώμη, Secunda Roma gibi isimler de verilmişse de bunlar fazla tutunamamışlardır. Bk. Oberhummer, Constantinopolis, s. 1.

⁴⁴ Bk. Bengtson, Philologus, 92, 1937, s. 148 vdd.; Afif Erzen, Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft, 1940, s. 58, 66; Bengtson, Griechische Geschichte, 1950, s. 69.

⁴⁵ Yukarı Ren havalisindeki batı German kabilelerinden "Almann"ların ismini Fransızların diğerlerine de teşmil ederek, hepsini kendi dillerince Allemand(e) tesmiye etmeleri bu hususta bir misal teşkil edebilir. Halbuki Almanlar kendilerine Deutsche, Deutscher ve memleketlerine Deutschland demektirler.

tâbiri daha ziyade Avrupa kıtasına tahsis edilmiş ve Trakya, Makedonya gibi batı ülkelerile Anadolu arasındaki farkı belirtmekde kullanılmışdır. Anadolu, Rumeli; Anadolu Hisarı, Rumeli Hisarı; Anadolukavağı, Rumelikavağı gibi isimler aradaki coğrafi farkları açıkça göstermektedir ⁴⁶.

Byzantion yalnız coğrafi mânada kullanılmakla beraber şehir halkına 'Ρωμαῖοι ile birlikte Βυζάντιοι de denilmiştir ⁴⁷. Burada Byzanslılar tâbiri Byzantion'lu mânasına geldiği gibi Romalı yahut Roma vatandaşı tâbirinin müradifi olduğundan herhangi bir milliyeti ifade edemez. Bununla beraber muahhar devirlerdeki müelliflerin ve bilhassa yeni zamanlardaki Fransız âlimlerinin Doğu Roma imparatorluğunu ve kültürünü Byzans ismi altında mütalâa etmeleri modern ilim dünyasında da bu terimin yerleşmesine sebep olmuştur. Bugün Byzans imparatorluğu, Bizans sanatı gibi tâbirleri artık ilmî literatürden çıkarmak pek mümkün değilse de, resmen 1453 e kadar Doğu Roma imparatorluğunun devam etmiş olduğunu söylemek de faydasız değildir.

Constantinopolis isminin esas resmî isim olduğunu şundan da anlamakdayız ki, Lâtin milletleri gerek konuşma dilinde gerekse edebiyatlarında şehri bu adla anmışlar ve yakın zamanlara kadar bütün batı milletleri de aynı ismi kullanmışlardır. Yalnız İslâm milletlerinin umumiyetle *Zarigrad* (Caesar şehri) tesmiye ettiklerini bilmekdeyiz. Buna mukabil Arap tarihçilerinde öteden beri Constantinopolis'den muharref olarak *Costantiniyye* şekli görülmektedir ⁴⁸. Bazı eski Türk müelliflerinde İstanbul yanında Costantiniyye yazıldığı gibi Osmanlı sikkelerinde de bu şekil muhafaza edilmiştir ⁴⁹. Bu da bize şark milletlerinin şehrin hakikî, resmî adını kendi lisanelarına göre, ifade ettiklerini ve Türklerin Byzanslı değil Constantinopolis'i zaptetmiş olduklarını göstermektedir.

Bilhassa üzerinde durulması gereken bir mesele de şehrin Türkler tarafından İstanbul tesmiye olunması ve Osmanlı imparatorluğunun merkezi olarak yeni bir hüviyet kazanmasıdır ⁵⁰. İstanbul ke-

⁴⁶ Krşl. Oberhummer, ayn. esr. s. 2.

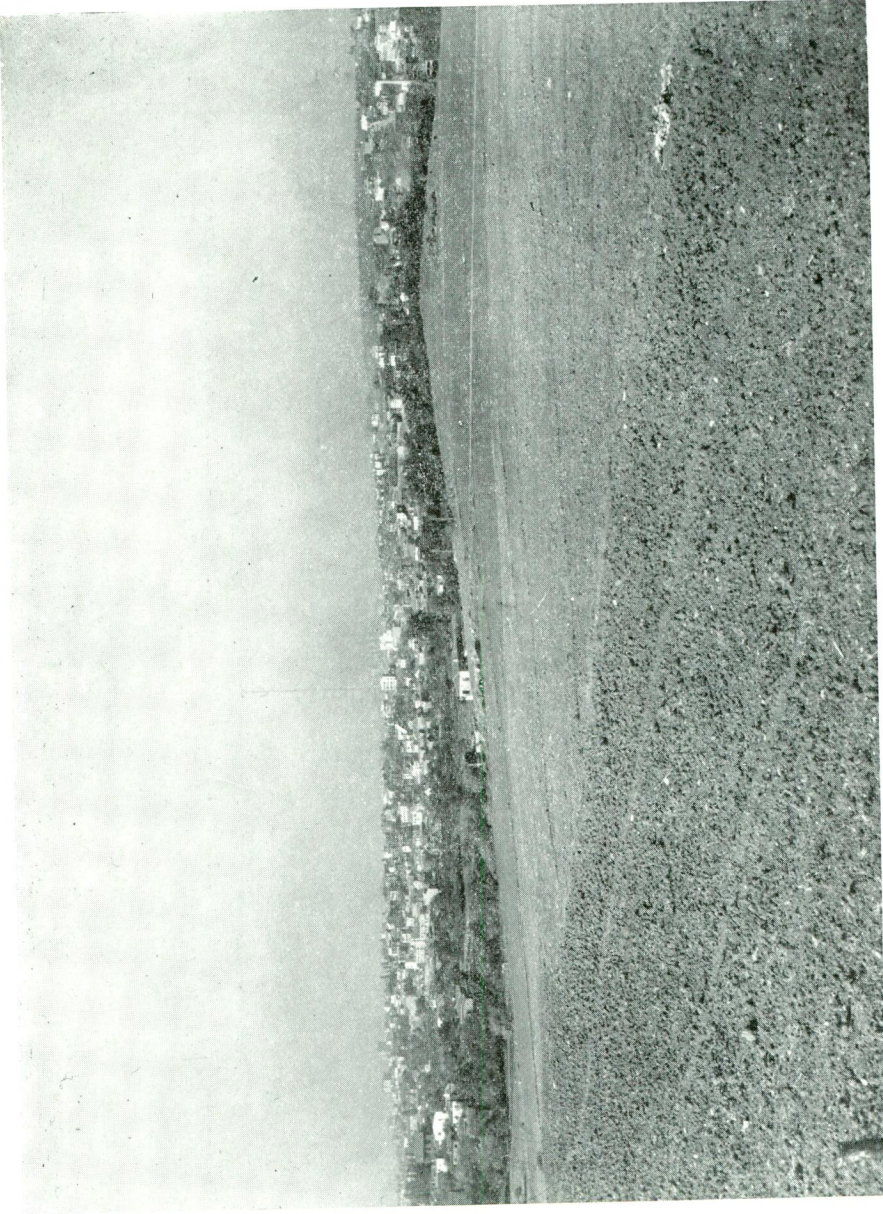
⁴⁷ Krşl. Oberhummer ayn. esr. s. 1 ve 2.

⁴⁸ Bk. s. 148 vd.

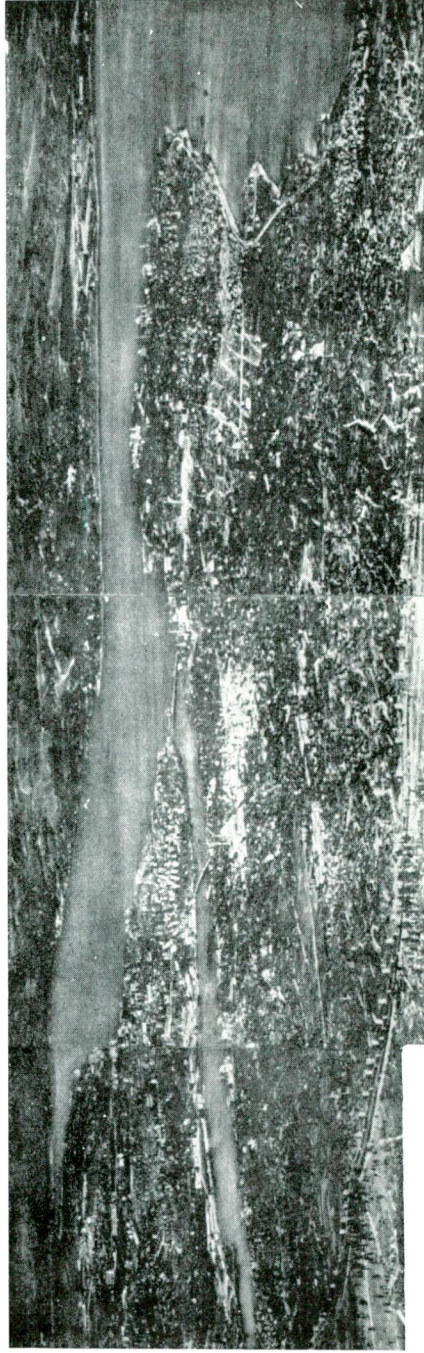
⁴⁹ Bk. s. 149 vd.

⁵⁰ Fatih tarafından İstanbul'un zaptı ile burasının payitaht olması Konsantin'in imparatorluk merkezi itihaz ettiğinden daha büyük bir ehemmiyeti

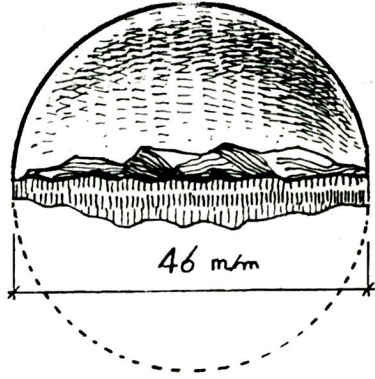

Res. 1 — Fikirtepe prehistorik iskân sahasının genel görünüşü.

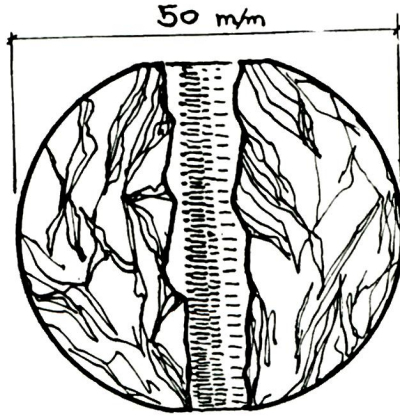

Res. 2 — İstanbul şehrinin Panoraması.

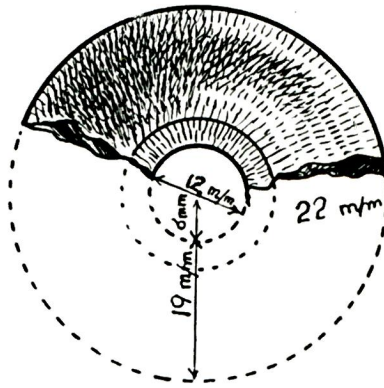
(Bu resim 1918 de Alman fotograf subayı Tegmen Linke tarafından çekilmiş olup "E. Manbourny.—Th. Wiegand: Die Kaiserpaläste von Konstantinopel zwischen Hippodrom und Marmara-Meer, Berlin-Leipzig, 1934," adlı eserden alınmıştır.)

a

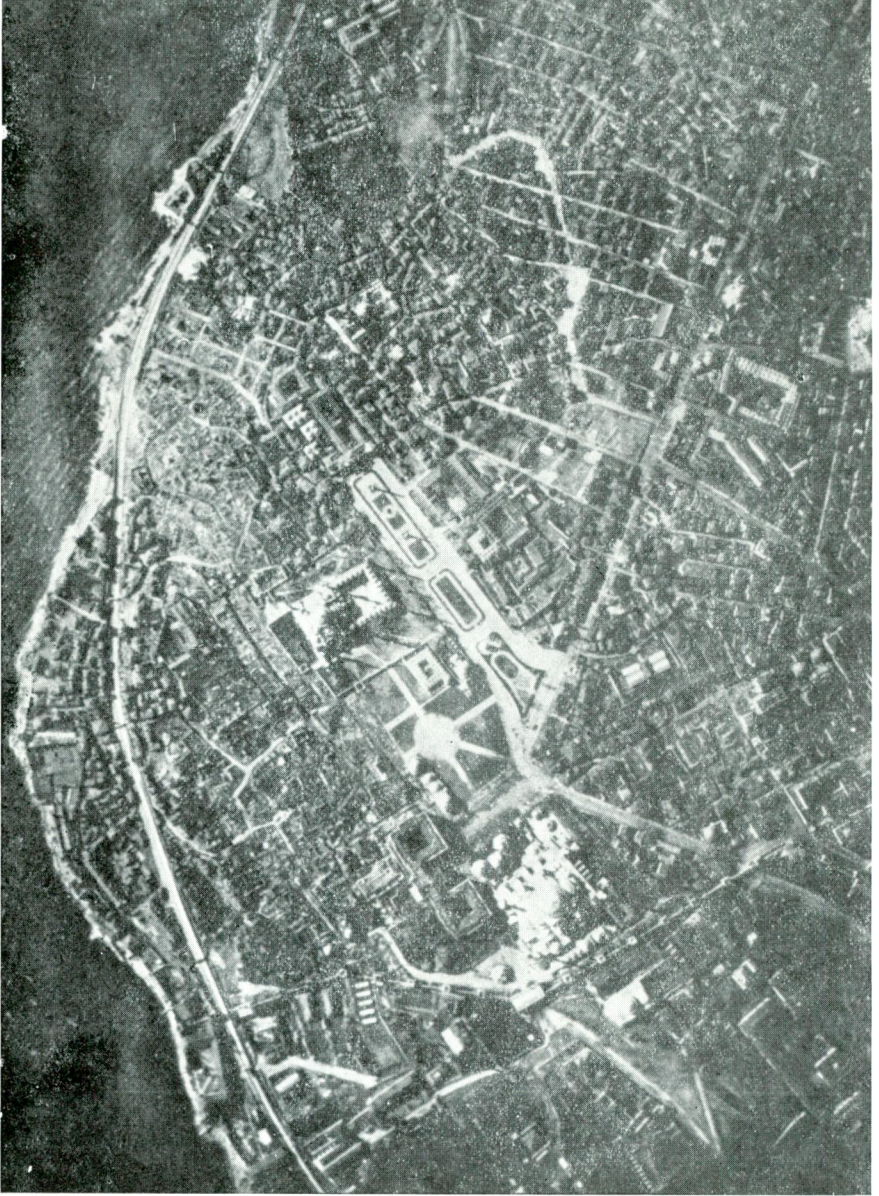
b

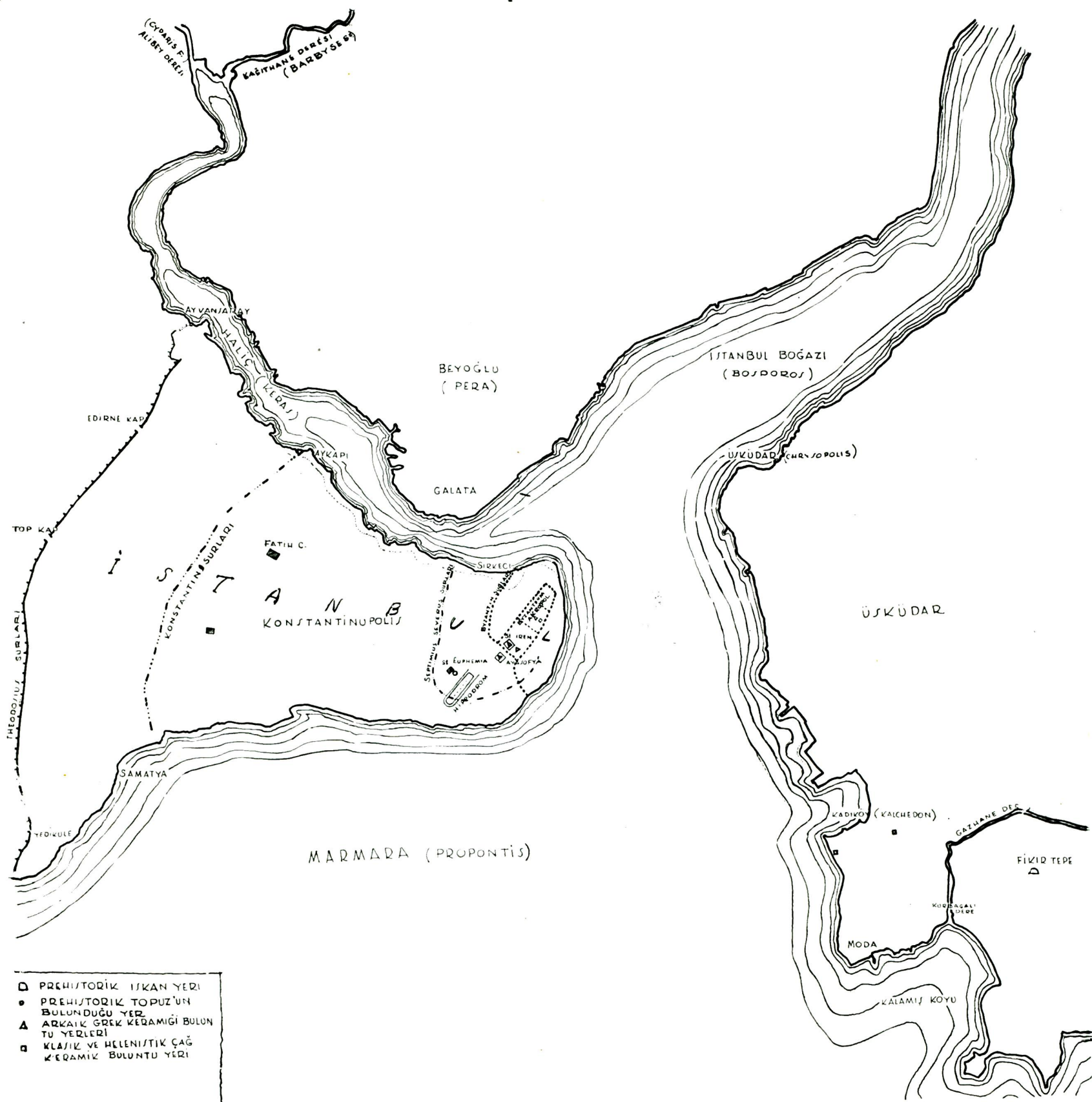
c

Res. 3— Prehistorik topuz parçası.

Res. 4— Hippodrom, Ayasofya, Sultan Ahmet camii ve civarının 1916 da havadan alınmış resmi.

Harita. I -- İstanbul Şehri

limesi hakkında birçok âlimler fikir beyan etmişlerse de maalesef katî bir izah şekli elde edememişlerdir ⁵¹. Uzun zamanlar İstanbul'un (Stanbul, İstambul, İstambol) εἰς τὴν Πόλιν 'den ştikak etmiş olduğu umumiyetle kabul edilmiştir. Bu iştikakı ilk defa XVII. asrın ortasında yaşamış olan Selânikli Romanos Nikephoros'un vulger gramerinde görmekteyiz. Yazma halinde Paris'de Millî kütüphanede bulunan bu eserde müellif "Unde fit ὡς τὴν πόλιν pro εἰς τὴν πόλιν ad urbem (id est, Constantinopolim) per excellentiam. Πόλιν enim nullam aliam urbem vocant Graeci, solam verò Constantinopolim per excellentiam: Sed alias omnes urbes. . . Ab isto igitur εἰς τὴν πόλιν Turcae fecerunt doricè Σταμπολ, mutato η in α ⁵²" demektedir. Bundan E. Jacquet (Journ. Asiat. IX, 458), Pisichari ve ondan da Du Cange gibi müellifler almışlardır ki, müteakib eserlerin esas kaynağını sonuncu müellifin [Glossar. med. et. inf. Graec. (1687)] isimli kitabı teşkil etmiştir.

Aşağıda bahis mevzuu edeceğimiz gibi, bu iştikaka karşı Dethier (Der Bosphor, 1876)den beri enerjik bir şekilde hücumla geçilmişse de maalesef memleketimizde halâ sözü geçen eski iştikak revaç bulmakta ve mesele muayyen esarlere istinad edilerek bir taraflı mütalâa edilmektedir. Nitekim Fakültemiz Tarih Dergisi'nde (cilt VI, sayı 9, 1954, s. 187-192), "Stanbul (İstanbul) kelimesinin etimolojisine dair bir deneme" adı altında bir makale neşretmiş olan H. Berberian eski literatüre dayanarak İstanbul şeklinin *eis tin polin* veya *stin poli*'nin değişik bir şekli olduğunun kabul edildiğini ileri sürmekte ve D. Hesseling'in Türkçenin vokal armonisine göre mezkûr kelimenin münhasıran Türkçe ve Türkler tarafından kullanıla geldiğini münakaşa ve redde çalışmaktadır (Bk. s. 188 v.d.). Esasen muharrir (s. 188) de açıkca "Bu denemenin tek mevzuu İstanbul'un istinpolin veya stinpoli'den Türkler tarafından değiştirilmiş bir şekil olmadığının ispatıdır" gibi peşin bir hükümlerle işe başladığından tarafsız bir ilim adamı gözile hareket edeceğinde şüphe uyandırmıştır. Filhakika muharrir tezini ispata çalışırken s. 190 dan itibaren hemen, hemen yalnız Ermeni müelliflerinin kayıtlarını nazarı

haiz olmuştur. Bu hâdisle ile şehir dünya tarihi bakımından büyük tahavvüle uğrayarak yeni bir kuruluşa sahne olmuş addolunabilir. Fakat bu mesele sahamız haricinde kaldığından ancak işaret etmekle iktifa edebileceğiz.

⁵¹ Paris, Bibl. Nat. Mss. Gr. No. 2604. Bk. Journ. Asiat. IX, 1832, s. 458 vdd.; Oberhummer Constantinopolis, 1899, s. 2.

itibare almış, Hesseling'in zikrettiği müelliflerin hiçbirinin Türk olmadığını kaydettikten sonra netice olarak *stin*'in *stana* inkılâp etmesi keyfiyetinin de "Khatay gibi tamur veya tamar'ın Ermenice'de mevcut bulunduğunu gözönünde tutarak bu değiştirmeyi de batılılara atfetmekden ihtiraz" edeceğini, yani Ermenice'ye atfedilmesi lâzım geldiğini ifade etmiştir.

Halbuki hakikatın hiç de böyle olmadığını ve en eskisi XIV. asra giden Ermeni müelliflerinden çok daha eski müelliflerde İstanbul kelimesinin ne şekilde kaydedilmiş olduğunu aşağıda göreceğiz :

1— X. asır müelliflerinden Mesudî (التنبیه والإشراف)⁵³ de aynen şöyle demektedir :

أَنْ الرُّومَ يَسْمَوْنَها إِلَى وَقْتِنَا هَذَا الْمُؤَرِّخَ بِهِ كِتَابِنَا «بَوْلِينَ» وَإِذَا ارَادُوا
الْعِبَارَةَ عَنْهَا أَنَّهَا دَارُ الْمَلِكِ لِعَظْمَتِهَا قَالُوا «اسْتَنَ بَوْلِينَ» وَلَا يَدْعُونَهَا الْقِسْطَنْطِينِيَّةَ
وَإِنَّمَا الْعَرَبُ تَعْبِرُ عَنْهَا بِذَلِكَ.⁵⁴

2— XIV. asır müelliflerinden İbni Batuta ise⁵⁵

وَأَحَدُ الْقَسْمِينَ مِنَ الْمَدِينَةِ يُسَمَّى اسْطَنْبُولَ بِفَتْحِ الْهَمْزَةِ وَإِسْكَانِ الصَّادِ
وَفَتْحِ الطَّاءِ الْمَهْمَلَتَيْنِ وَسُكُونِ النُّونِ وَضَمِّ الْبَاءِ الْمَوْحَدَةِ، وَأَوْ مَدِّ الْوَاوِ وَهُوَ بِالْعُدُوَّةِ
الشَّرْقِيَّةِ مِنَ النَّهْرِ وَفِيهِ سَكْنَى السُّطَّانِ وَأَرْيَابُ دَوْلَتِهِ وَسَائِرُ النَّاسِ.⁵⁶

Burada İstanbul kelimesinin nasıl okunacağı veya okunduğu vazıh bir şekilde gösterilmiştir. İbni Batuta aynı eserin başka bir yerinde yine İstanbul'dan şu şekilde bahsetmektedir :

⁵² Biz burada Osmanlı meskûkâtında mühim bir yer tutan İslâmbol ve Konstantiniyye gibi, eski matbu kitapların üstünde dahi bulunan Dersaadet ismi üzerinde durmayacağız.

⁵³ Kitâb A-TANBIH WA'L-Ischrâf, Auctore al-Masûdî, Bibliotheca Geographorum Arabicorum, Leiden, 1893, Edit. M. G. De Goeje, s. 138 vd.

⁵⁴ Krşl. E. Jacquet, Journ. Asiat. 1832, s. 460 vd. Jacquet de Mesûdî'nin yukarıdaki kaydını almış ve kıymetlendirmiştir. H. Berberian ise Jacquet'yi zikretmekle beraber bu hususu tamamen meskût geçmektedir. Şu halde H. Berberian ya Jacquet'nin makalesini görmeden onu ikinci elden zikretmiştir, yahutta bilerek sükûtu tercih eylemiştir.

⁵⁵ Bk. Voyages D'IBN BATOUTAH, par, C. Defremery et Le Dr. B. N. Sanguinette, Tom sec. Paris (1854) s. 431 ve 437.

⁵⁶ «Le reste de la population Grecque» olarak naşir tarafından «سائر الناس» tercüme edilmiştir. Bk. ayn. esr. s. 431. Bu oldukça serbest bir tercümedir.

مانستار : عمره الملك جرجيس والد ملك القسطنطينية وسنذكره وهو بخارج
اصطنبول مقابل الغلطة.⁵⁷

3— XIV. asır müelliflerinden Vartan'ın Ermenice coğrafyasında ise *Esdampol* olarak zikredilmektedir⁵⁸.

4— İspanyol elçisi Clavijo'nun seyyahatnamesinde (1403) “Escomboli” olarak geçmektedir⁵⁹.

5— Bilhassa meşhur Alman seyyahı Joh. Schiltberger'in (1426) vermiş olduğu malûmat çok kıymetli bir vesika olarak kabul edilebilir. Schiltberger eserinde İstanbul'dan bahsederken şöyle demektedir: “Constantinopel hayssen die Chrichen Istimboli und die Thürcken hayssends Stambol; und gegen der stat über ligt ein Stat die hayst Pera und die Kriechen hayssentz Kalathan”⁶⁰.

6— Yakut'da coğrafya lûgatinde İstanbul maddesinde bu ismin tellâffuzunu açıklamıştır: اصطنبول : بسكون النون وضم الباء الموحدة
وسكون الواو ولام هو اسم لمدينة القسطنطينية وهناك يُبسَط القول فيها إن
شاء الله تعالى.⁶¹

7— İbn al-wardi'nin Türkçeye tercüme edilen eserlerinden biri olup 'Ali bin Abdurrahman tarafından *Acaibül mahlûkat* ismi altında İstanbul'un fehinden önceki zamana ait tercümede şöyle denilmektedir: 1) [ديرلر] اصطنبول وبوكه قسطنطينية وبوكه
اوج بجقلو معظم شهر در اكي طرف دكيز وبرطرف قرويه در طقوز ميلدر

⁵⁷ Bk. Ayn. esr. s. 437. Naşir اصطنبول kelimesini Eşthanboûl olarak yazmıştır. İbn Batuta'nın türkçe tercümesinde (اصطنبول) olarak tahşiyet edilmiştir bk. استابول ، محمد شريف ، استابول ، سياحنامة ابن بطوطه ، مترجمي داماد حضرت شهریارى ، محمد شريف ، استابول (1333—1335) s. 393.

⁵⁸ Bk. E. Jacquet, Journ. Asiat. 1892, s. 459; Oberhummer Constantinopolis, s. 2.

⁵⁹ Bk. D. Hesseling, Revue des Études Grecques, 1890 (Tom. III) s. 192.

⁶⁰ Jh. Schiltberger's Reisebuch, herausgeg. von Valentin Langmantel, Tübingen, 1885, s. 45.

⁶¹ Jacut's Geographisches Wörterbuch, F. Wüstenfeld Erster Band ت 1 (1866) Leipzig, s. 300.

بغایت محکم باروسی وار ویکسکلکی یکرم بر ارشوندر وچورهسنده بر فصل
چکلمش....⁶²

8— İstanbul'un fethinden önce ikinci Murat devrinde yazılmış Türkçe tarihî takvimlerde de İstanbul kelimesi (s. 22) üç defa اسطنبول İstanbul (s. 58), استنبول (s. 60) استنبول = İstanbul olarak kaydedilmektedir ⁶³.

Zikrettiğimiz bu kaynaklardan en eskisi olan Mes'udî eserindeki kayıta kitabının telif tarihine kadar (yani zamanına kadar) Rumların « بولین » (Būlīn) tesmiye ettiklerini, paytaht olması dolayısıyla bir ibare halinde toplamak istedikleri zaman « استن بولن » (Aştanbūlīn) Estantbulin dediklerini, ve hiçbir zaman Costantiniye demediklerini yazmaktadır. Bu kayıt bize yeni Grekçede akusatif'in datif yerine kaim olduğunu ve bu şeklin benzer bir takım lokatif şekillerinden biri olacağını göstermektedir ⁶⁴. Mes'udî'nin sözleri şu hususu da aydınlatmaktadır ki, halk ağzında kısaca Bulin tesmiye edilen şehre münevver dilinde Estantbulin denilmekle beraber Constantinopolis'in bir müradifidir. Binaenaleyh İstanbul'un Constantinopolis'den iştikak etmiş olduğu, mümkün değildir. Bu müellifin zamanına kadar Bulin ve Estantbulin şekillerinin kullanılmış olması İstanbul kelimesinin menşeyi ve tarihi bakımından da hayli ilgi çekicidir. Zira bu duruma göre İstanbul εις τῆν πόλιν (şehre veya şehirde) gibi bir sözün bozulmuş bir şekli olmayıp doğrudan, doğruya imparatorluk merkezinin X. asırdan çok daha önceleri kullanılmış bir isimdir. “Şehre yahut şehirde” sözünün gayet uydurma bir hikâye ile şehrin ismi haline gelmesi mânâsızdır ve bu şekilde hiçbir şehir ismine tesadüf edilmemiştir ⁶⁵. Esasen İstanbulun ismine

⁶² Bk. Franz Taeschner, Ein altosmanischer Bericht über das Vorosmanische Konstantinopel, Roma, 1940, s. 183-184. F. Taeschner ileri sürdüğü delillerle eserin İstanbul'un zaptından önce telif edilmiş olacağını isbat etmektedir.

⁶³ Bk. Osman Turan, İstanbul'un Fethinden önce yazılmış tarihî takvimler, Ankara, 1954, s. 23, 59, 61.

⁶⁴ Bk. E. Oberhummer, Constantinopolis, s. 3.

⁶⁵ Du Cange den beri yapılmış bir izaha göre, şehre giden köylülere Türklerin şehrin ismini sormaları üzerine onların “şehre, eis ten polin” demelerinden İstanbul kelimesi meydana gelmiştir.

analoji olarak fetihden önceki devre ait bir takım coğrafî adlara tesadüf edilmektedir ki, başlıcaları şunlardır: İsnik (Nikaia), İsnik- (Nik)- mit (Nikomedia), İstendil (Tenos), Setines (Atina), Stalimene (Lemnos), Stanco, İstanköy (Kos), Satalia (Adalia) ⁶⁶.

Bu misaller gösteriyor ki, İstanbul'dan başka diğer bir takım şehirlerin ve coğrafî mevkilerin başına (is) yahut ('s)prefiksi ilâve edilmek suretile eski orijinal şekiller oldukça değişmiştir. Zikredilen isimlerin değişmelerinde her biri için İstanbul'un içinde olduğu gibi (Bk. s. 150 not 65) hikâyeler bulmaya çalışmak büsbütün yersiz ve imkânsızdır. Bu isimlerin bir kısmı İstanbul'un zaptından önce Türk hâkimiyetine geçmiş yerlerdir. Hele İstanköy ismindeki köy kelimesi bu tesmiyenin tememile Türkler tarafından yapıldığını ve İstanbul için çok mükemmel bir analoji teşkil edeceğini göstermektedir. Yakut şehrin ismini (Aştanbül) « اصطنبول » İbni Batuta ise (Aştanbül) « أَصْطَنْبُولُ » olarak kaydetmiştir. Her iki müellif aynı yerde Costantiniye'yi de zikretmekle beraber İstanbul kelimesinin okunuşunu izah etmişlerdir ki, buna göre ismi *Eştanbül* şeklinde yazmak icabetmektedir (Bk. s. 148—150).

Aşağı, yukarı hem zaman olan her iki müellifin ismin okunuşunu aynı şekilde tarif etmesi bizim için çok kıymetlidir. Zira bu suretle XIII. ve XIV. asırda bugünkü telâffuza yakın bir söylenişin mevcudiyetini öğrenmiş bulunuyoruz. XIV. asırda yaşamış en şayanı itimat ve eski Ermeni müellifi olan Vartan'ın coğrafyasında şehrin isminin Esdampol ve İspanyol elçisi Clavijo'nun seyyahatnâmesinde (1403) Escomboli olarak geçmesi bu müelliflerin ismi kendi lisanslarının telâffuzu ile yazmış olduklarına delâlet etse gerektir.

Konumuz için en şayanı dikkat malûmatı İstanbul'un fethinden bir hayli önce Şarka gelmiş olan meşhur Alman seyyahı Joh. Schiltberger vermektedir ⁶⁷. Bu müellif yukarıda (s. 149)de aynen aldığımız cümlesinde "Grekler Constantinopol'u İstimboli ve Türkler

⁶⁶ Bk. E. Oberhummer, Constantinopolis, s. 3 ve orada zikredilen eserler; E. Kalinka, Der Name Stambul, Klio, 17 (1921) s. 265 vd.

⁶⁷ Schiltberger Münih'den 1394 tarihinde ayrılmış ve 1427 de avdet etmiştir. Kendisi 28 Eylül 1396 Nikopolis (Nigebolu) savaşında Türkler tarafından esir edildiğine göre, bu tarihten daha önce Anadolu'ya gelmiş olması lâzımdır. Bk. J. Buchan Telfer, R. N., The Bondage and Travels of Johann Shiltberger, s. VII vdd.; s. XVIII vdd.

Stambol tesmiye ediyorlar...” demektedir. Burada apaçık bir şekilde görülüyor ki, Türkler İstanbul’un fethinden önce dahi Greklerin telâffuzunu aynen almamışlar bilâkis şehri oldukça değişik bir tarzda tesmiye etmişlerdir. Türklerin şehri adlandırmasile Greklerin adlandırması arasındaki bariz farkı açık bir şekilde kaydeden bu Avrupalı bitaraf müellifin verdiği malûmatın doğruluğundan hiçbir suretle şüphe edilemez⁶⁸. Zaten her iki tesmiyeyi birbiri ardından zikretmesi de her türlü endişeyi ortadan kaldırmaktadır. Schiltberger, Yıldırım Bayazıt zamanında XIV. asrın sonlarında Türkler nezdinde bulunduğuna göre, onun bildirdiği tesmiyenin bir hayli önce Türkler tarafından vücutte getirilmiş olduğunu kabul etmek lâzımdır. Burada açıkça olarak *stim* veya *tim*’in daha XIV. asrın ortalarından beri Türkler tarafından *stam* haline konulmuş olduğunu görmekteyiz⁶⁹. Binaenaleyh E. Hesseling’in Türkçe sesli harf ahengi icabı -i’nin -a’ya tahavvül etmiş olduğu ve böylece yalnız Türkçe ve Türkler tarafından kullanılan Stambul (söylenişi İstanbul) kelimesinin teşekkül etmiş bulunduğu hakkındaki esaslı açıklaması tarihî bir hakikate de dayanmaktadır⁷⁰.

Hal böyle iken H. Berberian İstanbul şeklinin Türkçe olmayıp Ermenice olduğunu ispat etmek için İstinpolin veya stinpoli’nin Türkçe vokal ahengi kanununa göre *istinbol* ve *istinbol* telâffuzunu intac edeceğini iddia etmesi beyhude bir gayrettir. Zira yukarıda zikrettiğimiz gibi Schiltberger gayet vazih bir tarzda *istimboli* şeklinin Grekçe, *Stambol* yani İstanbul şeklinin ise Türkçe ve Türkler tarafından kullanıldığını yazmaktadır. Binaenaleyh Berberian’ın bahsettiği Ermeni müelliflerinde geçen *ı* ile *ıstımbol* veya *ıstınbol* şekli Türkçeden değil, Grekçeden Ermeni telâffuzu ile Ermeniceye nakledilmiş olmalıdır⁷¹. Ermeni müelliflerinde geçen *ıstımbol* yahut

⁶⁸ Bk. D. Hesseling, (Istambol) Revue des études Grecques, III, 1890, s. 193 ve not 2.

⁶⁹ Krşl. H. Berberian ayn. esr. s. 192. Berberian’ın Stan’ı Ermeniceye mal ve Türkçeden nez etmek için telâşlı bir ifade ile serdettiği iddialar her türlü ilmî esasdan mahrumdur.

⁷⁰ Bk. D. Hesseling, ayn. esr. s. 194 vdd.

⁷¹ Bk. H. Berberian, ayn. esr. s. 189 vdd. İnebolu ve Sizebolu bu hususda misal teşkil edemezler. Zira İnebolu’nun eski ismi (İonopolis=Abonutichos)dur.

(I) da benzer şekildedir.

İstanbul şekli Türkçeye mal edildiği halde yine aynı dilde ve hattâ aynı müelliflerde görüldüğü iddia edilen İstanbul şeklinin Ermeniceye atfedilmesi muharririn ilimde takip ettiği gaye hususunda bizi aydınlatmaktadır.

İstanbul'un fethinden bir hayli önceki devirde yazılmış Türkçe eserlerde şehrimizin ismi, Constantiniyye'nin müradifi olarak « اصطنبول » « اسطنبول » ve « استنبول » şeklinde yazılmış olup selâhiyetli naşirler bunu *İstanbul* okumuşlardır ⁷². Fetihden evvel bizzat Türk müellifler tarafından da İstanbul olarak yazılmış olması, bu şeklin Türkler tarafından vücade getirilmiş olduğunu ispata kâfidir. İlk müelliflerin kelimeyi bazan « صط » ile yazmış olmaları, başlangıçta şehrin isminin İstanbul telâffuz edilip sonraları şive icabı İstanbul şeklinde söylendiğini muhtemel kılmaktadır. Nitekim Anadolu'nun birçok yerlerinde bugün bile (Elmas, Elma) gibi kelimeler alma ve almas şeklinde telâffuz edilmektedir. İstanbul şivesinde Türkçe ahenk kaidesine muhalif, fakat bir incelik ifade eden buna benzer birçok misal bulmak mümkündür.

Görüldüğü üzere, gerek zikrettiğimiz kaynaklardaki kayıtların gerekse modern müelliflerin bu mevzudaki yazılarının tetkiki şehrimizin isminin XIV. asrın ortasından beri *İstanbul* şeklinde Türkler tarafından yazılmış ve söylenmiş olduğunu meydana koymaktadır.

Belki de 600 senedenberi dilimizde, tarih ve edebiyatımızda kullandığımız Türkçe bir tesmiyeyi, İstanbul ismini değiştirmek hususunda son zamanlarda bazı fikirler ileri sürülmüştür. İstanbul ismini— yukarıdaki tetkikimize göre lisanımızın öz malı addolunacağından —değiştirmek için ne bir sebep ve nede bir ihtiyaç vardır. Kaldı ki Avrupa'nın birçok meşhur şehirlerinin isimleri ait oldukları milletlerin lisanlarından iştikak etmemektedir. Meselâ: Viyana, Wien (Vindobona) ⁷³, Kolonya, Köln (Colonia) Lâtineden ⁷⁴,

⁷² Bk. Franz Taeschner, Ein altosmanischer Bericht über das Vorosmanische Konstantinopel, Roma, 1940, s. 184 vd.; Osman Turan, İstanbul'un fethinden önce yazılmış tarihî takvimler, Ankara, 1954, s. 23, 59, 61.

⁷³ Bk. Brockhaus K. L. Bd. 16, s. 702, 712. Viyana Romalıların Tuna bölgesindeki sabit karargâhlarından biri idi.

⁷⁴ Bk. Brockhaus, Bd. 10, s. 499. Köln bir Roam askerî kolonisi olan Colonia Agrippina'nın inkişafı ile vücade bulmuştur.

Londra (London) Kelteçeden ⁷⁵, Marsilya, Marseille (Massalia) ve Nis, Nice (Nikaia) Grekçeden, (Roma), Etrüskçeden ⁷⁶ gelmektedir. Komşumuz Yunanistan'ın baş şehri Atina'nın esası 'Αθήνη ise Yunanca olmayıp —Yunanlılardan önceki— Anadolu, Ege ve Yunanistan'ın en eski sekenesinin konuştuıkları müşterek dile ait bir yer ismidir ⁷⁷.

⁷⁵ Bk. Ancylopaedia Britannica Vol. 14 (1929) London s. 362.

⁷⁶ E. Bosch, Roma Tarihinin Anahatları, İstanbul, 1940, s. 5 ve 6.

⁷⁷ Krşl. Martin P. Nilsson, Geschichte der Griechischen Religion, München, 1941, Bd. I, s. 326.

SUMMARY

THE FOUNDATION OF THE CITY OF ISTANBUL AND IT'S NAMES

A culture similar to that of Troy dated to the beginnings of the III. millennium B.C. is found at the Gelibolu peninsula and even all over the coast up to Chalcidice. However some remainders found at the area of Phrygia-Bithynia (Demirci Höyük), which are of the same date as of Troy (B.C. III. Millennium), show that sometimes the cultures of the Balkan countries have penetrated into the north western parts of Anatolia. This situation shows that at the very beginning of the prehistoric period people have begun to cross the Bosphorus and the Dardanelles and that Istanbul has begun to be settled from the beginning of the history of humanity. The results of the digs being made also prove this fact. During the first world war J. Miliopulos has found prehistoric settlements at Kadıköy and Pendik. Later on other places have also been found. Especially the prehistoric dig being made at Fikirtepe at Kadıköy, by Prof. K. Bittel, since two years has given very interesting results. We can derive the following historical results from the information given by Prof. Bittel :

1) The remainders found at Fikirtepe show that this settlement is earlier than Troy I and goes up to the IV. millennium B.C., which shows that there is a local culture at the north west of Anatolia at that date.

2) The ceramic found here being different in shape and decoration than those found at Anatolia and south eastern Europe and having an original character itself, makes clear that these people had not penetrated here from somewhere else. Only a slight resemblance can be found with the remainders found at Yalova. Therefore we should look to Anatolia rather than to Europe to find the origin of this culture.

3) It is very interesting to find the oldest local culture of Anatolia, without its being destroyed, at the point of passage between

Asia and Europe. As a consequence we understand that this place has been deserted at that time and not settled again.

4) According to the Fikirtepe remainders it is not possible, for the present, to say that this culture went as far as Bithynia or Thrace. However we can accept that Istanbul at the opposite side of Bosphorus, which is suitable for prehistoric settlements, has also been occupied at the same date. Therefore, the remainders of Fikirtepe are valuable evidences which prove that Istanbul has been settled at the IV. millennium B.C.

At the excavation made by Schneider in 1942 at Sultan Ahmed, between St. Euphemia Martirion and the Hippodrome, is found a part of a mace made of very hard, green-gray stone. Although this prehistoric piece has not been found in a certain culture layer it is sure that it has not come from somewhere else to this acropolis. This also proves definitely that this place has been settled a long time ago (fig. III).

Besides this the excavations made by Muzaffer Ramazanoğlu at Hagia Sophia and St. Irene and that made by Aziz Ogan in the second court yard of the Topkapı Palace prove clearly that these places were settled in the early archaic period and perhaps even during the Phrygian migration.

The migration of the Phrygians and other Thracian people from the Balkans to Anatolia at the end of the XIII. century B.C. is an invasion of various interruptions rather than a rapid and sudden flow. Therefore it is very natural for some of the Phrygian tribes to keep Istanbul, a very important place, under invasion. Nevertheless the results of philological researches also prove this fact (cf. p. 136 f.).

In the oldest written historical sources the first name of our city is shown as Byzantion (Βυζάντιον). P. Kretschmer proposes the idea that the Phrygians have brought this name from the Balkan peninsula and later on the Greeks, who settled on the old settlements of Thracians and Illirians on the hill of the Topkapı palace, have accepted this name Byzantion. But it is very probable that Byzantion is an old Anatolian name as those with the -nt- suffix in the III. millennium B.C., because according to the legend Keras (Golden Horn) has taken its name from Jo's daughter Keroessa.

Keroessa is the mother of Byzas (Βύζας), the hero who founded the city. Keroessa is a typical old Anatolian name with a -ssa suffix. Therefore, the name of the mother of the founder of the city also shows the character of the names of the III. millennium B.C. in Anatolia.

Taking into consideration some versions of the legend of foundation, Robert Mayer places the first Greek colony at the far end of the Golden Horn. But this is not correct, because this legend is not a Greek myth but is native and besides, the place at the end of the Golden Horn does not in any way suit the Greek polis. Furthermore no trace of Greek settlement has been found at this region, but on the other hand protocorinth, archaic and classical ceramics have been found at the excavations at Hagia Sophia and Topkapı Palace. Besides, we see a complete polis, surrounded with walls, just at this region, in historical sources since VI. century B.C. Therefore the first Greek colony should also be settled on the acropolis of Topkapı.

All along the ancient history, up to the time of foundation of the eastern Roman Empire, the city bore the name of Byzantion. According to Th. Preger, Constantine changed the name of the city to Constantinupolis at 326 A.D., and at the festivities held on the 11th May of 330, not only the foundation of the city but also the foundation of the second Empire city (Nova Roma) was celebrated. This fact is also accepted by other scholars. Aside these names, although other names had been given to the city, it kept the name of Constantinupolis up to 1453, but the natives of the city were called Romans as those in the other cities of the empire. Thus there was a Byzantine city and it's natives but officially there was not a Byzantine government and a Byzantine nation. By the foundation of the eastern Roman Empire the name Byzans was abandoned and Constantinupolis took its place. Consequently the Turks captured not Byzans but Constantinupolis and in place of the eastern Roman Empire they established the Ottoman Empire. This case is also proved by the fact that at the manuscripts of the eastern nations and on the Ottoman coins only the name (Konstantiniye) is used. After it became the capital of the Turkish Ottoman Empire the city was founded once more and its architecture gained dimension.

As to the name of Istanbul, it is not true that the name came from (εις την πόλιν) "eis ten polin" which means "to the

city". According to the legend, during the invasion when the peasants were asked by the Turkish soldiers where they were going, they answered 'eis ten polin'. This is a thoroughly false belief and never a name to a city has been given in such a way.

We find the names "Būlin", "Aştānbūlin" (استن بولن) beside Konstantiniyye in Mesudi's book, a X. century scholar, and in the books of later scholars. This shows that according to new Greek accusativ took the place of datif and that this is one of the similar locativ forms. The name Isnik (Nikaia) is a good example showing that by the addition of the prefix (is) the original name is changed (cf. p. 148 ff).

Joh. Schiltberger, a XIV. century German traveller, writes that the Greeks call the city 'Istimboli' while the Turcs call it 'Stambol' (İstanbul). This shows clearly that even before the invasion the Turcs named the city differently than the Greeks and almost like that used now. Besides some of the Turkish scholars before the time of invasion call it directly 'İstanbul'. Perhaps the name Istanbul was accepted 600 hundred years ago by the Turcs and lived in our history and literature and after the republic evolution it was accepted as the official name of the city all over the world.

